

AZERBAJCAN-TÜRKİYE-İRAN ÜÇGENİ: POLİTİK SORUNLARIN GÖLGESİNDE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÇABALARI

Fatma Aslı KELKİTLİ*

ÖZET

Bu makale Soğuk Savaş sonrası dönemde Azerbaycan, Türkiye ve İran arasındaki üçlü diplomatik ve ekonomik ilişkiye ışık tutmayı hedeflemiştir. Üç ülke yıllar içinde Dağlık Karabağ problemi, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve bazı Ortadoğu meseleleri gibi ciddi siyasal sorunların ortaya çıkmasına rağmen sürdürülebilir bir ilişki kurmayı başarmışlardır. Bakü, Ankara ve Tahran arasındaki siyasal ilişkilerin daha da güçlenmesinde ve gelişmesinde vazgeçilmez rol oynayan ekonomik bağlar ise Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bünyesinde vücut bulan bazı bölgesel ulaştırma projeleri ve muhtemel enerji ve yatırım teşebbüsleri bir tarafa bırakılırsa gelişmeye açıktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, İran, politik sorunlar, ekonomik işbirliği çabaları

ABSTRACT

This article aims to throw light on the trilateral diplomatic and economic relationship between Azerbaijan, Turkey and Iran in the post-Cold War era. The three countries have managed to build up a sustainable rapport over the years despite the unveiling of serious political matters such as the Nagorno-Karabakh problem, the status of the Caspian Sea and the disagreements on some Middle Eastern issues. The economic ties which play an indispensable role on the consolidation and development of the political association between Baku, Tehran and Ankara have yet to improve further set aside some regional transportation projects which came into existence within the confines of the Economic Cooperation Organization along with prospective energy and investment initiatives.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Iran, political problems, economic cooperation efforts

Tarihsel olarak Aras nehrinin kuzey ve güneyindeki toprakları kapsayan Azerbaycan'ın bugünkü nüfus yapısı büyük ölçüde 10. ve 11. yüzyıllarda Orta Asya'dan bölgeye göç eden Oğuz Türkleri'nin kurduğu Büyük Selçuklu

---

* Yardımcı Doçent Doktor, İstanbul Arel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. E-posta: kelkitlikongur@yahoo.com veya aslikelkitli@arel.edu.tr

devleti döneminde şekillenmiştir (Shaffer 2002: 18). Selçukluların zayıflaması ve güçten düşmesiyle beraber Azerbaycan toprakları 13. yüzyılın ortalarında Hülagu Han'ın hükümdarlığındaki Moğol İlhanlı devletinin egemenliğine girmiş (Altstadt 1992: 7), 14. yüzyılda ise bölgeye Türk Akkoyunlu ve Karakoyunlular hakim olmuştur.

15. yüzyılın sonlarından itibaren Azerbaycan'da iki yüzyıldan uzun sürecek Safevi hükümdarlığı başlamıştır. 1501 yılında Tebriz'i ele geçirerek kendisini Şah ilan eden Safevi hükümdarı İsmail'in döneminde devletin resmi mezhebi Şiilik olarak ilan edilmiş, Safeviler kendilerini Sünni dünyanın lideri olarak konumlandırılan ve Anadolu topraklarını kontrol eden Osmanlılar ile yoğun bir rekabet içine girmişlerdir (Cleveland 2005: 58-59). 16. ve 17. yüzyılda iki devlet arasında sürekli tekrarlanan savaş ve çatışmalara neden olan bu rekabetin şiddeti Safevilerin 18. yüzyılın başlarında iyice zayıflamaları nedeniyle azalmış, hatta Osmanlılar 1727 yılında Tebriz, Kirmanşah, Luristan ve Hemedan gibi önemli noktaları ele geçirmeyi başarmışlardır (Kashani-Sabet 2000: 17). Bu durum Afşar Türk soyundan Nadir Şah'ın 1736'da İran'da idareyi ele almasına kadar sürmüştür, onun yönetimindeki İran ordusu Osmanlıları geri çekilmeye zorlamıştır (Atabaki 2000: 11).

Nadir Şah'ın 1747 yılında ölümüyle İran'ın Azerbaycan üzerindeki egemenliği büyük yara almıştır. Bu dönemde Azerbaycan toprakları kuzeyde Karabağ, Şeki, Bakü, Şirvan, Gence, Derbent, Kuba, Talış, Nahçıvan, Erivan ve güneyde Tebriz, Urumiye, Erdebil, Hoy, Maku, Karadağ ve Meraga hanlıkları tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Swietochovski 1995: 2). 19. yüzyılda ise Azerbaycan'da İran ve Osmanlı etkisinin azalmasıyla Çarlık Rusya'sının hegemon güç olarak ortaya çıktığı bir dönem başlamıştır. 1812 yılında İran ile yapılan savaştan galip gelen Rusya Ekim 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması ile Karabağ, Gence, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuba, Bakü hanlıklarının tamamı ve Talış Hanlığı'nın bir kısmını ele geçirmiştir (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015a). 1826 yılında İran kaybettiği toprakları geri almak için Rusya'ya karşı bir saldırı başlatmış fakat tekrar yenilerek Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmayla Erivan ve Nahçıvan hanlıkları da Rus egemenliğine girmiştir (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015b). Böylece Aras nehrinin kuzeyindeki Azerbaycan toprakları Rus Çarlığı'nın yönetimine girerken nehrin güneyindeki topraklarda İran hakimiyetini korumuştur.

Azerbaycan'da çok kısa süren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) deneyimi haricinde neredeyse iki asır süren Rus egemenliği 18 Ekim 1991 tarihinde Bakü'nün ilan ettiği bağımsızlık bildirisi ile sona ermiş, Sovyetler Birliği'nin 26 Aralık 1991'de resmen feshedilmesiyle de Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemdeki yerini almıştır. Azerbaycan ile etnik, tarihsel, dilsel, dinsel ve kültürel bağlara sahip olan Türkiye ve İran ise bu yeni devleti kısa süre içinde tanıyıp diplomatik ilişki kurmuşlardır. Bu çalışma Soğuk Savaş sonrası dönemde Güney Kafkasya bölgesinin önemli bir dinamiği haline gelen Azerbaycan-Türkiye-İran üçlü

ilişkinde odaklanacaktır. Makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Bakü-Ankara-Tahran arasındaki diplomatik ilişkiler incelenirken, ilişkileri sürekli ve kurumsal bir çerçeveye oturtma çabaları üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm üç devlet arasındaki siyasi ilişkileri yoğun bir şekilde etkileyen Dağlık Karabağ, Hazar'ın statüsü ve Ortadoğu sorunlarına yoğunlaşacaktır. Son bölümde ise üç devlet arasındaki ekonomik işbirliği çabaları Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) bünyesinde gerçekleştirilen bölgesel ulaştırma projeleri ve olası enerji ve yatırım projeleri bağlamında incelenecektir.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Azerbaycan-Türkiye-İran Arasında Diplomatik Bağlar

9 Kasım 1991 tarihinde Başbakan Mesut Yılmaz başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış, böylece Türkiye Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuştur ("Azerbaycan'ı Tanıdık", 1991). 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Ankara'yı ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile görüştüktan sonra iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan dostluk ve işbirliği antlaşmasını imzalamıştır. Antlaşmayı müteakiben Türkiye Azerbaycan ile siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerini ilerletmek için çalışmalara başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona erip Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Batı dünyasının gözünde stratejik değerinin azalıp yalnız kalacağı endişesine kapılan Türkiye, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da çoğunluğu Türk olan yeni devletlerin kurulmasını memnuniyetle karşılamıştır. Rusya'nın politik ve ekonomik sorunları nedeniyle eski Sovyet coğrafyasına gerekli dikkat ve ilgiyi yönelmediği bir dönemde ABD ve Avrupa Birliği Avrasya bölgesinde mevcut dünya düzenine karşı sert eleştiriler getiren, anti-Batı söyleme sahip teokratik İran'a karşı yarım yüzyıldır Batı ittifakının sadık bir müttefiki olan, işleyen bir parlamenter düzene ve dünya ekonomisine entegre bir ekonomiye sahip olan seküler Türkiye'yi desteklemiştir. Ankara'daki dış politika yapıcılarının da bu fırsat penceresinden yararlanıp Türkiye'ye tarihsel, etnik, dilsel ve kültürel düzlemde en yakın olan ülke olan Azerbaycan'ın bağımsızlığını sürdürmesine yardımcı olacak bir dış politika çizgisi izlemeye başlamıştır.

İran ise Türkiye'den farklı olarak Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılıp bağımsız bir devlet olarak dünya sahnesine çıkmasını temkinli bir şekilde karşılamıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımışından 16 gün sonra on günlük bir ziyaret için Sovyetler Birliği'ne gelen İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti "*Sovyet cumhuriyetleri ile ilişkilerimizi Sovyetler Birliği ile ilişkilerimiz çerçevesinde geliştirmek istiyoruz. Bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayacağız.*" (Ayın Tarihi, 1991) açıklamasında bulunmuştur. İran'ın tanıma konusundaki çekingenliğinin temel nedeni sınır komşusu olan, başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile yakın ilişkiler geliştirme potansiyeline sahip ve enerji kaynakları açısından zengin bir Azerbaycan'ın kendi nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan Türk soylu vatandaşları için cazibe merkezi olup İran devletinin bütünlüğünü tehlikeye

atma ihtimaliydi. Üstelik bu yersiz bir korku değildi zira İran 20. yüzyılda; 1908, 1920 ve 1945 yıllarında Türklerin üç defa ayaklanmasına sahne olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin feshedilmesinin kesinleşmesinden sonra İran 25 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımaya karar vermiş, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov da ilk yurtdışı gezisini Ocak 1992'de İran'a gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret sırasında Ermeniler tarafından ambargo uygulanan ve Azerbaycan'ın kara sınırı olmadığı için gerekli yardımı yapamadığı Nahçıvan ile bağlantı kurulabilmesi için İran topraklarının kullanılması, Nahçıvan'da serbest ekonomik bölge kurulması ve Azerbaycan ile İran arasında ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Durdular 1995: 128). Bu ziyaretten bir ay sonra Şubat 1992'de Muttalibov beraberinde bir heyetle İran Devrimi'nin 13. yıl kutlamaları için tekrar Tahran'ı ziyaret etmiş, Muttalibov'un heyetinde bulunan bir bakan İran'ın sınırları içerisinde yer alan Doğu ve Batı Azerbaycan'ın bu ülkeden ayrılarak Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşmesinin mümkün olmadığını belirterek İran'ın kaygılarını yatıştırmaya çalışmıştır (Cafersoy 2001: 114).

İran bu dönemde Azerbaycan ile politik ve ekonomik ilişkilerini geliştirirken, dini boyutu da ihmal etmemiş, ülkeye din adamları ve başta Humeyni'nin eserleri olmak üzere dini kitaplar göndermiştir. Türkiye, Azerbaycan ile ilişkisinde etnik ve milli bağları vurgularken, İran'ın vurgusu dini beraberliktir. Nitekim bu bağlamda İran'ın dini ve siyasi liderleri zaman zaman Türkiye'nin dış politika çizgisini eleştirmişlerdir. İran'ın dini lideri Ali Hamaney Azerbaycan'da İslami şevkin patlak verdiğini bunda etnik ve milliyetçi saiklerin rol oynadığını düşünmenin büyük hata olacağını belirtirken (Swietochovski 1994: 126), İran'ın 15-kişilik Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi üyelerinden biri olan Muhammed Cevad Laricani Türkiye'nin bağımsızlığını yeni kazanmış çoğunluğu Müslümanlardan oluşan eski Sovyet cumhuriyetlerinde seküler demokrasi inşa etme çabalarına verdiği desteğin bu ülkelerdeki İslami uyanışı engelleme amaçlı olduğunu ve İran'ın İslami hükümetine karşı Batı'nın kültürel saldırısına katkıda bulunan bir öncü kuvvet rolü oynadığını iddia etmiştir (Drozdiak, 1991).

7 Haziran 1992 tarihinde Azerbaycan'da ilk defa gerçekleştirilen demokratik seçimlerde Türk birliği görüşüne sahip Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine yeni bir ivme kazandırırken İran-Azerbaycan ilişkilerini gerginleştirmiştir. Elçibey ilk yurtdışı gezisini göreve başladıktan sekiz gün sonra 24-27 Haziran 1992 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirmiş, 26 Haziran'da TBMM Genel Kurulu'na hitaben yaptığı konuşmada Azerbaycan'ın siyasi gelişiminde Türkiye'deki demokratik sistemi örnek alacağını belirtmiştir. Elçibey konuşmasında ayrıca üstü kapalı olarak İran'ı eleştirmiş, Ortaçağ'dan kalma yönetim biçimiyle İran'ın er ya da geç çökeceğini iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi 1992: 177). İran bu söylemden rahatsız olsa da Ağustos 1992'de Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tefvik Kasimov'u kabul etmiş ve iki ülke Tebriz ve Nahçıvan'da karşılıklı konsolosluk açmaya karar vermişlerdir. İran ayrıca Azer-

baycan'a doğal gaz satacak, İran topraklarından geçerek Nahçıvan'a ulaşan enerji hatlarının ve altyapının iyileştirilmesine yardımcı olacaktı (Akdeveli-oğlu 2004: 148). Bakü ve Tahran arasındaki ilişkiler bu ziyarete rağmen bir türlü rayına oturamamış, Elçibey İran'ın ısrarlı davetlerine rağmen bu ülkeyi ziyaret etmekten kaçınmıştır. İran'ın Nahçıvan'da konsolosluk açmasına rağmen Tebriz'de kurulması kararlaştırılan Azerbaycan konsolosluğuna bir türlü izin vermemesi ve 1992'de Doğu Azerbaycan topraklarını bölmeye karar verip Erdebil eyaletini oluşturması Azerbaycan'ın tepkisini çekmiş, Elçibey'in Azerbaycan'ı güney-kuzey olarak ayırmadığını ve Güney Azerbaycanlıların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet kurumlarında görev alabileceğini söylemesi Azeri-İran ilişkilerini iyice çıkmaza sürüklemiştir (Cafer-soy 2001: 120).

Elçibey'in askeri bir darbe ile Haziran 1993'te görevden el çektirilmesi ve yerine uzun yıllar Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Genel Sekreteri görevini üstlenen Haydar Aliyev'in gelmesi İran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Aliyev, 1981 yılında bir grup yabancı gazeteciye Sovyet Azerbaycan'ı halkının İran Azerbaycan'ı ile birleşmeyi arzuladığını söylese (Goudarzi vd. 2015: 123) de cumhurbaşkanı olduktan sonra bu tür irredentist söylemlerden uzak durmuştur. Aliyev, Elçibey'den farklı olarak Azerbaycan'ın dış politikasında önceliği Türkiye'ye vermemiş, Türkiye ile bağlara önem vermekle beraber Rusya ve İran ile de ilişkileri tamir etme yoluna girmiştir. İran, 26-28 Ekim 1993 tarihlerinde Azerbaycan'a Soğuk Savaş sonrası cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk seyahati gerçekleştirmiş, İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ziyaret sırasında dostluk ve işbirliği mutabakatı ve ekonomik, bilimsel ve kültürel işbirliği antlaşmaları imzalamıştır (Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 2014). Haydar Aliyev İran'a 29 Haziran-2 Temmuz 1994 tarihlerinde iade-i ziyaret gerçekleştirmiş ve ortak sınır komisyonu kurulması, İran doğal gazının Nahçıvan'a ihracatı, su, elektrik, bilim, kültür, tıp, radyo ve televizyon alanlarında ikili işbirliği, ortak ekonomik yatırımlar, Hudaferin projesinin tamamlanması ve Hazar Denizi'nde işbirliği ile ilgili birçok antlaşma imzalanmıştır (Winrow 1995: 97).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-İran siyasi ilişkileri Elçibey dönemine kıyasla daha pozitif bir seyir izlese de İran'ın Azerbaycan'da dini kanallar vasıtasıyla nüfuz elde etme çabalarından dolayı iki ülke arasında zaman zaman gerginlikler baş göstermiştir. İran'dan mali yardım aldığı düşünülen Azerbaycan İslam Partisi'nin Adalet Bakanlığı'ndaki kaydı 1995'te iptal edilmiş, Azerbaycan camilerinde vaaz veren İranlı mollalar ülkelerine geri gönderilmiştir. 2000 yılında Azerbaycan, İran'la bağlantılı olduğu iddia edilen Ceyşullah adlı radikal İslami örgüte mensup birçok kişiyi yargılayıp hapse göndermiştir (Cornell 2006: 60-61). İlişkideki bir diğer gerilim unsuru ise İran'ın Haziran 1993'te Azerbaycan'ın güneydoğusunda İran sınırına yakın Lenkeran, Lerik, Massali, Yardımlı, Celilabad, Bilasuvar ve Astara bölgelerinde Albay Alikram Humbetov tarafından başlatılan Talış ayaklanmasına destek verdiği iddialarıdır (Halliday 1996: 84). Sayıları

76.000 civarında olan Farsçaya yakın bir dil konuşup (Mammadov 2013: 52) kültürel olarak İran'a yakın olan Talışlar 1990 yılında da yine Humbetov önderliğinde bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmişler fakat ayaklanma Sovyet birlikleri tarafından bastırılmıştı (Fuller 1994: 29). 1993'teki ayaklanma da benzer şekilde Ağustos'ta Azerbaycan hükümet güçleri tarafından sona erdirilmiştir.

Türkiye, Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolü altına girebileceği endişesiyle Haydar Aliyev'in yönetimine ilk başta mesafeli yaklaşmıştır. Aliyev'in Devlet Başkanı görevini vekaleten yürüttüğü dönemde Azerbaycan Milli Meclisi'nin Haziran 1993'te Elçibey döneminde Azeri petrolünü çıkartıp işleyecek, çoğunluğunu Batılı enerji şirketlerinin oluşturduğu ve Türkiye'nin de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) aracılığıyla hisseye sahip olduğu antlaşmayı iptal etmesi, Eylül 1993'te Moskova'da temaslarda bulunduktan sonra Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na gireceğini bildirmesi ve *"Bizim Rusya ile ilişkilerimiz uzun yıllar sürdü, bunları kırmak, ayırmak olmaz."* (Aydın Tarihi, 1993a) şeklindeki açıklamaları Türkiye'nin kaygılarını doğrular nitelikte sinyaller vermiştir. Yeni Azerbaycan yönetimi de Türkiye'de dış politika ve güvenlik çevrelerinde Elçibey yanlısı grupların var olmasından dolayı ikili diplomatik ilişkilerin gelişimini ağır-
dan almıştır.

Azerbaycan'da 3 Ekim 1993 tarihinde gerçekleşen devlet başkanlığı seçimlerini Haydar Aliyev'in kazanması ve ülkedeki liderliğinin kalıcı olacağını ortaya çıkmasının ardından hem Azerbaycan ile siyasi ilişkilerde yeni bir sayfa açmak hem de Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesinde gerçekleşmesi muhtemel enerji ve ulaşım projelerinden dışlanmasını engellemek amacıyla Ankara Bakü ile ilişkilerini tekrar rayına sokmaya karar vermiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Demirel 22 Aralık 1993'te bir gazeteye verdiği röportajda *"Azerbaycan'ın iradesi kendisine aittir. Azerbaycan ile ilişkiler devletler arasıdır ve biz onların işine karışamayız. Bizim istediğimiz şey, Azerbaycan'da istikrardır."* (Aydın Tarihi, 1993b) açıklamasını yaparak Aliyev'e zeytin dalı uzatmıştır. Röportajın ardından kısa bir süre sonra Haydar Aliyev Türkiye'ye 8-11 Şubat 1994 tarihleri arasında ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiş, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Tansu Çiller ve TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk ile görüşmüştür. Aliyev'in ziyareti sırasında iki ülke arasında birçok işbirliği antlaşması imzalanmış, Aliyev, Azerbaycan petrolünün Batı pazarlarına erişimini sağlayacak olan konsorsiyumda Türkiye'nin payını arttırarak Ankara'nın kaygılarını yatıştırmıştır. İki ülke ayrıca Aliyev'in Mart 2001'deki Türkiye ziyaretinde Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkiyatını içeren bir antlaşma imzalamışlardır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015a).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye diplomatik ilişkileri sürekli ve düzenli bir hale gelmiştir. Aliyev Ankara'ya üç resmi, iki gayri-resmi, 15 çalışma gezisi gerçekleştirirken, Türkiye'den Bakü'ye cumhurbaşkanlığı seviyesinde dört resmi ziyaret gerçekleşmiştir (Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 2015). Aliyev'in Türkiye'yi sık sık ziyaret

etmesinde Demirel ile kendisinin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı olduğu dönemde kurduğu kişisel dostluğun da etkisi olmuştur. İki devlet başkanı ikili, bölgesel, küresel toplantılarda sık sık bir araya gelip istişarelerde bulunmuş, bunun da Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine olumlu yansımaları olmuştur.

Haydar Aliyev'in vefat etmesinden sonra 15 Ekim 2003 seçimlerinde Azerbaycan Devlet Başkanı seçilen İlham Aliyev babası zamanında ana hatları şekillenen dış politika çizgisine sadık kalmış, Rusya, Türkiye ve İran ile dengeli siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile görüşmelerde bulunmak üzere 21 kez Türkiye'ye gelmiş (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015c; Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Republic of Turkey, 2015; İpek vd. 2015; "Çanakkale'de Dev Anma Töreni", 2015; "Eski Türk Devleti", 2015; "Azerbaycan Devlet Başkanı", 2016; "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev", 2016), Türkiye'den de kendisine cumhurbaşkanı seviyesinde 12 ziyaret gerçekleşmiştir (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015c; Embassy of the Republic of Azerbaijan in the Republic of Turkey, 2015; Şenyüz 2014; "Cumhurbaşkanı Erdoğan Bakü'de", 2015; Çelikkan 2016). Bu ziyaretlerden en önemlilerden biri olan 16-17 Ağustos 2010 tarihli gezide Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Aliyev Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nı imzalamış bu antlaşmaya göre iki ülke ortak savunma araçları tasarlayıp üretmeye, ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmeye ve ekonomik ilişkilerini derinleştirmeye karar vermişlerdir (TBMM, 2010). Aliyev, 15 Eylül 2010'da Türkiye'yi ziyareti sırasında da Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile birlikte iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmasına dair bir antlaşma imzalamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015b). 2011'de İzmir, 2012'de Gebele, 2013, 2014, 2015 ve 2016'da Ankara'da gerçekleştirilen konsey toplantıları iki ülkenin devlet ve hükümet başkanları ve bakanlarını düzenli aralıklarla bir araya getirerek ikili, bölgesel ve küresel gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunmalarını ve ortak strateji ve politikalar geliştirmelerini sağlamaktadır (T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, 2016).

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan-İran diplomatik ilişkileri Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine kıyasla daha geriden gelse de yükselen bir grafik çizmiştir. Aliyev İran'a beşi resmi olmak üzere toplam altı ziyaret gerçekleştirirken, İran cumhurbaşkanları Azerbaycan'a yedisi resmi olmak üzere toplam sekiz ziyaret gerçekleştirmişlerdir (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015d; "Adeli: No Successor for", 2015; Ahışalı 2016; "İran Cumhurbaşkanı Ruhani", 2016). Bu ziyaretlerin ilki Muhammed Hatemi tarafından 5-7 Ağustos 2004 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Hatemi 11 yıl aradan sonra Azerbaycan'ı ziyaret eden ilk İran Cumhurbaşkanı olurken Azerbaycan ve İran arasındaki sınırın barış, dostluk ve kardeşlik sınırı olduğunu belirtmiş, iki ülke arasında konuşmayla çözülemeyecek bir sorun olmadığını altını çizmiştir ("Iran-Azerbaijan's 10 Agreements", 2004). İran

verdiği sözü 12 yıl sonra tutarak Azerbaycan'ın Tebriz'de konsolosluk açmasına izin vermiş, iki ülke ayrıca ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda on işbirliği antlaşması imzalamıştır. Azerbaycan'a en büyük ilgiyi ise İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad göstermiş, ülkeye dört resmi bir de çalışma gezisi yapmıştır. Bunda İran'ın nükleer programı nedeniyle uluslararası arenada kendisini kuşatılmış hissetmesi ve kendisine yöneltebilecek herhangi bir saldırı karşısında hasımlarının Azerbaycan topraklarını kullanmalarını engellemek istemesinin büyük payı olmuştur.

Türkiye, Azerbaycan ve İran Türkiye'nin girişimleriyle 2011 yılında üçlü bir siyasi ve ekonomik işbirliği mekanizması kurmuştur. Bu çerçevede üç devletin dışişleri bakanları düzenli aralıklarla bir araya gelmekte üçlü siyasi konular, bölgesel ve küresel meseleler hakkında fikir alışverişinde bulunmakta ve ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini geliştirme yollarını araştırmaktadırlar. 16 Nisan 2011 tarihinde İran'ın Urumiye kentinde gerçekleşen ilk toplantıda konuşan İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi üç ülkenin de ekonomik ilişkiler ve işbirliğinin geliştirilmesinin Güney Kafkasya bölgesinde barış ve istikrarın sağlanmasına yardımcı olacağına inandığını belirtmiştir (T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2011). Bu bağlamda ticaret, sanayi, yatırım, ulaştırma, enerji ve kültür ve turizm alanlarında ortak projeler geliştirilmesi için bir üçlü ekonomik komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. Taraflar ayrıca İran'ın Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nın sınırları çerçevesinde nükleer teknolojiye sahip olma hakkının saklı olduğunun altını çizmişlerdir ("Iranian, Turkish, Azeri FMs", 2011).

İkinci üçlü toplantı Nahçıvan'da 7 Mart 2012 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kasım 2011'de kurulan Üçlü Ekonomik Komisyon bünyesinde ticaret, endüstri ve yatırım, ulaşım, enerji, turizm ve kültür alt komiteleri kurulmuş ve toplantı tarihleri belirlenmiştir (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2012). Katılımcılar Baku-Tiflis Kars demiryoluna mevcut Nahçıvan-Culfa-Tebriz demiryolunun bağlanması olasılıklarını incelemeye karar vermişlerdir. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada taraflar barışçıl amaçlı nükleer enerji geliştirme çabalarını desteklediklerini belirtip, topraklarının içlerinden birine karşı yapılabilecek bir operasyonda kullanılmasına izin vermeyeceklerini ifade ederek İran'ın bu yöndeki kaygılarını gidermişlerdir (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2012).

Eylül 2013'te Van'da gerçekleştirilmesi planlanan üçüncü toplantı ise Mayıs 2012'de İran ve Azerbaycan arasında ciddi bir siyasi krizin patlak vermesi nedeniyle yapılamamıştır. 8 Mayıs'ta İran dini otoritelerinin Azerbaycan'ın Tebriz başkonsololuğu önünde Azerbaycan'ın dini politikalarını eleştiren bir protesto gösterisi düzenlemesine Azerbaycan üç gün sonra İran'ın Bakü büyükelçiliği önünde düzenlenen ve İran'ın Ermenistan ile iyi ilişkilerini eleştirip, Azerbaycan karşıtı politikalarına son vermesini isteyen karşı bir gösteri ile cevap vermiştir (Zasztowt 2012: 5). Gösterileri takiben iki ülke yaklaşık bir ay süresince karşılıklı olarak büyükelçilerini çekmiş,

kriz İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın EİT toplantısı için Bakü'yü ziyaret etmesiyle bir nebze olsun yatışmıştır.

Türkiye, Azerbaycan ve İran arasındaki üçüncü üçlü toplantı 14 Mart 2014 tarihinde Van'da gerçekleşmiştir. Toplantıda alt komiteler tarafından ortaya konan çalışmaların somut projelere dönüşüp hayata geçirilebilmesi amacıyla 2014-2016 yılları için Üçlü Sektörel İşbirliği Eylem Planı kabul edilmiştir (Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2014). Toplantıda ayrıca bölgesel sorunların egemenliğe saygı, toprak bütünlüğü, uluslararası olarak tanınmış sınırların değişmezliği ilkeleri uyarınca barışçıl yollarla çözüme kavuşması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Üç ülke arasındaki son üçlü toplantı 5 Nisan 2016 tarihinde Ramser'de gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle düşük yoğunluklu çatışmaların başladığı bir dönemde gerçekleşen toplantının sonuç bildirgesinde soruna atıf yapılarak Azerbaycan ve Ermenistan'ın aralarındaki anlaşmazlığı ivedilikle ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözüme kavuşturmalarının gerekliliği vurgulanmıştır ("Iran, Turkey, Azerbaijan Sign MoUs", 2016).

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin üzerinden geçen çeyrek asırdan uzun süre zarfında Azerbaycan'ın iki önemli bölgesel güç olan Türkiye ve İran ile ikili siyasi ilişkileri kurumsallaşmış, sürekli ve düzenli bir seyir izlemeye başlamıştır. Son senelerde ikili işbirliğinin bir adım ötesine geçilerek Bakü-Ankara-Tahran arasında üçlü bölgesel işbirliği mekanizmaları oluşturulmaya çalışılmaktadır. 2011 yılından beri gerçekleştirilen üçlü toplantılar ülkeler arasındaki iletişimi artırıp politik diyalogu güçlendirse de henüz somut bir ortak ekonomik proje geliştirilememiş ve bölgesel sorunlara çözüm getirecek yöntemler ve araçlar ortaya konamamıştır.

Makalenin ikinci kısmında Türkiye, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkileri yakından etkileyen Dağlık Karabağ, Hazar'ın statüsü ve Ortadoğu sorunlarına odaklanılacak ve bu sorunların üçlü ilişki üzerindeki yansımaları incelenecektir.

Güney Kafkasya ve Ortadoğu Sorunlarının Azerbaycan-Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri

Dağlık Karabağ: Çözülemeyen Kördüğüm

19. yüzyıldan itibaren Rus Çarlığı'nın kontrolü altına giren, 20. yüzyılın büyük bölümünde Azerbaycan tarafından yönetilen fakat nüfusunun büyük kısmını Ermenilerin oluşturmasına dayanarak¹ Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Karabağ Ermenilerinin birleşme taleplerine Ermenistan'ın olumlu yanıt verdiği² Dağlık Karabağ Sovyetler Birliği'nin feshedilmesinin hemen ardından Azerbaycan için en önemli ulusal güvenlik sorunu haline gelmiştir. 1988-1994 yılları arasında Azeri ordusu ile Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçı

¹ Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında gerçekleştirilen son nüfus sayımına göre Dağlık Karabağ'ın nüfusunun %76'sını etnik Ermeniler oluşturuyordu. (Baguirov 2008: 4).

² Ermenistan Meclisi 15 Haziran 1988'de Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi talebini onaylamıştır. (Herzig 1999: 13).

Ermeni kuvvetleri arasında devam eden savaş sonucunda hem bölgenin hem de çevresindeki yedi rayonun³ kontrolünü kaybeden Azerbaycan 20 yıldan uzun bir süredir diplomatik kanalları kullanarak topraklarını geri almaya çalışmaktadır.

Güney Kafkasya'nın iki önemli bölgesel gücü olan Türkiye ve İran savaşın patlak verdiği ilk günlerden itibaren sorunla yakından ilgilenmiş, çatışmaların daha da yayılıp bölgesel barışı tehdit etmesinden endişe duymuşlardır. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümü için arabuluculuk yapma isteği Ermenistan ile yaşadığı sorunlardan dolayı mümkün olmamıştır. Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde tanısa (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015c) da Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi'nde 1915 yılında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığını iddia ettiği soykırımın uluslararası tanınırlığını sağlama çabalarına destek vereceğini belirtmesi ve Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarından Batı Ermenistan olarak bahsetmesi nedeniyle iki ülke arasında diplomatik ilişki kurmak mümkün olmamıştır (The Government of the Republic of Armenia, 2015). İran'ın 1992 yılının kış ve ilkbahar aylarında çatışan taraflar arasında ateşkes sağlama çabaları ise Karabağ Ermenileri'nin işgal ettikleri alanı genişletip Mayıs'ta Şuşa'yı ve Laçin'i ele geçirmeleri ve Nahçıvan'a saldırılar düzenlemeleri nedeniyle akim kalmıştır (Goldenberg 1994: 169-170). Elçibey yönetimi İran'ı diplomatik platformlarda Azerbaycan'ın yanında görünüp el altından Karabağ Ermenileri'ne silah ve cephane yardımı yapmakla ve eğitim vermekle suçlamıştır (Aydın Tarihi, 1992; Halliday 1996: 84).

Karabağ Ermenilerinin 4 Nisan 1993'te Kelbecer'i işgal edip Laçin'den sonra Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan ikinci koridoru açmaları Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapısını kapatmasına neden olurken Ankara işgale son vermek için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunmuş, Türkiye'nin çabaları sonucu 30 Nisan 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden işgal güçlerinin Kelbecer ve yakın zamanda işgal edilmiş diğer Azeri topraklarından çekilmesini ve bütün çatışmaların ve düşmanca hareketlerin bir an önce durdurulmasını içeren 822 sayılı karar çıkmıştır (United Nations Security Council, 1993a). Fakat bu karar Ermeni saldırılarını engellemekte yetersiz kalmış, Ermeniler Azerbaycan'daki iktidar değişikliğinden doğan karışıklık ortamından da yararlanarak 24 Temmuz'da Ağdam'ı ele geçirmişlerdir. Türkiye Güvenlik Konseyi'ni acilen toplantıya çağırılmış, Konsey'in aldığı 853 sayılı kararda Ermenistan'dan 822 sayılı kararın uygulanabilmesi için Dağlık Karabağ Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanması istenmiştir (United Nations Security Council, 1993b).

Karabağ Ermenileri saldırılarını Ağustos-Kasım 1993 tarihleri arasında güneye yönelterek İran sınırına yakın Fizuli, Cebrail, Kubatlı ve Zengilan rayonlarını işgal etmiş, Nahçıvan'ı da tehdit etmeye başlamışlardır. İşgal edilen rayonlardan İran'a doğru 200.000 kişilik bir göçün başlaması (Rame-

³ Ağdam, Cebrail, Fizuli, Kelbecer, Kubatlı, Laçin, Zengilan.

zanzadeh 1996) ayrıca Türkiye'nin de taraf olduğu 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile Azerbaycan'a bağlı özerk bir toprak parçası olduğu tescillenen Nahçıvan'ın Ermeni işgaliyle burun buruna kalması üzerine Ankara ve Tahran Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvuruda bulunarak Ekim ve Kasım aylarında Ermenilerin Azerbaycan topraklarındaki işgallerinin sona ermesini isteyen ve yaşadıkları topraklardan ayrılmak zorunda kalıp mülteci durumuna düşen Azerilerin zor durumlarına işaret eden iki kararın kabul edilmesine katkıda bulunmuşlardır (United Nations Security Council, 1993c; United Nations Security Council, 1993d). Türkiye ve İran İslam Konferansı Örgütü'nde de işbirliği yaparak Ermenilerin saldırganlığını kınayan ve Ermeni güçlerinin işgal ettikleri bütün Azeri topraklarından hemen çekilmelerini ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymasını vurgulayan kararların çıkmasını sağlamışlardır (Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 2015e; "The Eighth Islamic Summit", 2015).

Türkiye ve İran'ın diplomatik hamleleri Dağlık Karabağ sorununu çözememiş, resmi ateşkes ancak Mayıs 1994'te Rusya'nın araya girmesiyle sağlanabilmiştir. Bu tarihten itibaren de taraflar arasındaki barış görüşmeleri ABD, Rusya ve Fransa'nın eş başkanlıkları altında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde kurulan Minsk Grubu vasıtasıyla yürütülmektedir. Türkiye bu mekanizmaya üye olarak katılırken Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın üyesi olmayan İran süreç dışında kalmıştır.

Dağlık Karabağ sorununun bir an önce iki tarafın da kabul edeceği makul ve sürdürülebilir bir çözüme kavuşmasına Türkiye büyük önem vermektedir. Böyle bir çözüm Azerbaycan ve Ermenistan'ın sağlıklı bir komşuluk ilişkisine adım atmasını sağlarken, Türkiye ve Ermenistan arasındaki gergin siyasi atmosferi yumuşatıp ikili ilişkilerin normalleşmesine katkıda bulunacaktır. Ermenistan'ın iki komşusuyla siyasi ve ekonomik bağlarını güçlendirmesi Azerbaycan ile ihtilafından dolayı dışlandığı bölgesel enerji ve ulaşım projelerine erişimine olanak tanıırken, Türkiye'nin de Güney Kafkasya'daki bölgesel güç konumunu pekiştirecektir. Bu nedenle Ankara, 1990'ların başından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorunun çözümüne yönelik yapılan müzakereleri hararetle desteklemiştir.

İran ise Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki egemenliği ve toprak bütünlüğünü tanıyıp sorunun barışçıl yollardan çözüme kavuşturulma çabalarını desteklediği yönünde açıklamalar yapsa (Ayın Tarihi, 1993c) da mevcut durumdan Azerbaycan'ı meşgul edip Güney Azerbaycan konusunda İran'ı rahatsız edecek adımlar atmasına engel olduğu ve Azerbaycan ve Türkiye ile ekonomik ilişki kuramayan Ermenistan'ın kendisine olan bağımlılığını artırdığı için memnundur. 1999 yılında Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ı bağlayan Laçın'ın Ermenistan'a bırakılması karşılığında, Azerbaycan ve Nahçıvan arasında bir koridorun açılmasını sağlayacak olan, Ermenistan'a ait Meğri kentinin Azerbaycan'a verilmesini içeren çözüm planına Ermenistan'la olan sınırı ortadan kalkacağı için en önce karşı çıkanlardan birisi İran olmuştur (Libaridian 2007: 262).

Paylaşılmayan Deniz Hazar

Dünyanın en büyük iç denizi olan Hazar Denizi 2013 yılı itibariyle kanıtlanmış ve potansiyel olmak üzere toplam 48 milyar varil petrol ve 292 trilyon feet küp doğal gaz rezervlerine sahiptir (US Energy Information Administration, 2013). 2012 rakamlarına göre Hazar havzasında günde ortalama 2.6 milyon varil petrol üretilmekte bu da dünya petrol arzının % 3.4'üne tekabül etmektedir (US Energy Information Administration, 2013). Soğuk Savaş döneminde Hazar'ın hukuki statüsü 1921, 1935 ve 1940 yıllarında Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan antlaşmalar ile belirlenmiş, iki devlete Hazar Denizi'nde seyrüsefer özgürlüğü ve on yıllık alanda balıkçılık hakkı verilmiştir (Poyraz 2011: 31). Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından Hazar'a kıyıdaş ülkeler olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını elde etmeleri statükoyu sürdürülemez hale getirmiştir. 1996 yılından beri beş ülke özel temsilcileri aracılığıyla Hazar'da yeni bir hukuki rejim oluşturmaya çalışmaktadırlar fakat görüş farklılıkları ve çelişen çıkarlar yeni bir antlaşmanın ortaya çıkmasını engellemektedir.

Petrol ve doğal gaz kaynakları büyük ölçüde Hazar Denizi'nde yer alan Azerbaycan ve petrol üretiminin % 92'sini doğal gaz üretiminin ise % 74'ünü Hazar'da gerçekleştiren Kazakistan (US Energy Information Administration, 2013) orta hat prensibine dayanarak Hazar'ın beş ulusal sektöre bölünmesini istemektedir. Sovyetler Birliği'nin 1970 yılında Hazar Denizi'ni Sovyet ve İran bölgelerine ayırdığını, Sovyetler'e ayrılan kısmı da sektörel bazda Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında bölüştürdüğünü belirten Bakü ve Astana bu durumun 1993 yılında Rusya Başbakanı Viktor Chernomyrdin tarafından da onaylandığını vurgulamaktadır (Mehdiyouun 2000: 185-186).

Zengin petrol ve doğal gaz yataklarının büyük kısmı Sibirya, Sahalin Adası ve Arktik bölgesinde yer alan Rusya Federasyonu toplam petrol üretiminin sadece %1'ini ve doğal gaz üretiminin de sadece %2'sini Hazar havzasında gerçekleştirmektedir (US Energy Information Administration, 2013). Dolayısıyla ekonomik çıkarlar Rusya'nın Hazar politikasının belirlenmesinde hiçbir zaman temel belirleyici etken olmamıştır. 19. yüzyıldan beri bölgenin başat gücü olan Rusya yeni bağımsızlıklarını kazanmış eski Sovyet cumhuriyetlerinin Batılı enerji şirketleri ile antlaşmalar imzalayıp petrol ve doğal gaz kaynaklarını Rusya'yı bypass eden boru hatları aracılığıyla dünya pazarlarına ulaştırmak istemelerinden rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle Moskova, Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol rezervlerinin çıkartılıp, işlenip, Batı pazarlarına aktarılmasını amaçlayan ve Rus şirketi Lukoil'in de hissesinin bulunduğu fakat çoğunluk hisselerinin Batılı petrol şirketlerine ait olduğu konsorsiyumun Azerbaycan ile imzaladığı ortaklık antlaşmasından sadece 15 gün sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne Hazar'da tek taraflı hareketlerin kanun dışı olduğu ve kıyıdaş devletlerin ortak yönetim ilkesi gereğince Hazar Denizi'ni ilgilendiren her tür tasarruf ile ilgili olarak ortak karar almaları gerektiğini belirten bir mektup göndermiştir

(Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations 1994: 195-196).

Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz kaynaklarını değerlendirmek için Batılı şirketlerle yaptıkları antlaşmaların uygulanmasını ABD'nin sürece yoğun desteği ve içeride yaşadığı zorluklar özellikle ekonomik problemler ve ülke bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı Çeçen hareketi nedeniyle engelleyememesi ve Rus şirketlerinin uzun yıllardır faaliyet gösterdikleri ve yeterli bilgi ve deneyime sahip oldukları bir bölgede yarış dışı kalmaları Moskova'nın uzlaşma yoluna gitmesine neden olmuştur. Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan ile Hazar'daki deniz yatağını orta hat ilkesine göre bölen ikili antlaşmalar yaptıktan sonra taraflar 2003 yılında bir araya gelerek yine orta hat prensibi uyarınca Hazar'da paylaşımına gitmiş, Kazakistan %27, Rusya %19, Azerbaycan %18 pay almıştır (François 2009: 3).

Petrol üretiminin büyük bölümünü Hazar'da gerçekleştiren fakat üretim rakamlarının Azerbaycan ve Kazakistan'ın çok gerilerinde kaldığı (US Energy Information Administration, 2013) ayrıca doğal gaz kaynaklarının büyük kısmı karada olan Türkmenistan Hazar'da hukuki bir çerçeve oluşturulmasına Azerbaycan ve Kazakistan kadar hayati önem atfetmemiştir. 1990'lı yılların başlarında Rusya'nın Türkmen ordusundan Rus subaylarını ve İran sınırını koruyan Rus sınır muhafızlarını geri çekebileceği ve Volga Nehri üzerindeki geçişleri sınırlayabileceği uyarıları üzerine (Menon 1998: 16) Rusya ve İran ile benzer şekilde Hazar'da ortak yönetim prensibini benimseyen Türkmenistan Rusya'nın politikasında değişiklik yapması üzerine kendisini daha serbest hissederek Şubat 1998'de Azerbaycan ile orta hat ilkesine dayanan ikili bir antlaşma imzalamıştır. Fakat iki ülke Azerbaycan'ın Kepez Türkmenistan'ın Serdar adını verdiği petrol sahasının mülkiyeti konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir (Askari vd. 2006: 6).

İran Hazar havzasında henüz petrol ve doğal gaz üretimine başlamamıştır. Petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük kısmı Basra Körfezi'nde yer alan İran'ın Hazar'daki mevcut kaynakları oldukça sınırlıdır (US Energy Information Administration, 2013). Elverişli coğrafi konumuna rağmen ABD'nin muhalefeti nedeniyle bölgedeki petrol ve doğal gaz boru hattı projelerinden dışlanan ve taşıma gelirlerinden mahrum kalan Tahran, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi konusuna yakın ilgi göstermektedir. Soğuk Savaş sonrası ilk yıllarda Rusya ve Türkmenistan ile beraber ortak yönetim ilkesini belirleyen İran bu iki ülkenin fikirlerini değiştirmelerinden sonra Hazar'ın beş ülke arasında eşit sektörlere bölünmesi fikrini dillendirmeye başlamıştır. İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya arasındaki antlaşmaların ortaya çıkardığı sektörel dağılıma kendisine sadece %13 civarında bir alan kaldığı için karşı çıkmaktadır (O'Lear 2004: 175).

İran ve Azerbaycan arasında Hazar konusundaki görüş farklılıkları 2001 yılının Temmuz ayında iki ülkeyi mülkiyeti tartışmalı bir petrol sahası nedeniyle silahlı çatışmanın eşiğine getirmiştir. 23 Temmuz 2001'de Azerbaycan'ın Araz-Alov-Şark İran'ın Elburz olarak adlandırdığı petrol sahasın-

da İngiliz petrol şirketi BP adına araştırma yapan Azerbaycan'a ait Jeofizik-3 ve Alif Hacıyev isimli araştırma gemileri İran'a ait bir savaş gemisi ve savaş uçakları tarafından taciz edilmiş, araştırma yaptıkları alandan çekilmemeleri durumunda saldırıya uğrayacakları tehdidine maruz kalmışlardır ("Iran, Azerbaijan Mired", 2001). Bunun üzerine BP Araz-Alov-Şark'taki petrol arama çalışmalarını durdurduğunu ilan etmiştir. Türkiye, Azerbaycan-İran gerginliğinde Bakü'nün yanında yer almış, İran'ın Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Lavasani'ye sözlü bir nota vererek ülkesinin Azerbaycan ile ilişkilerini uluslararası hukuk ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın temel prensibi olan kuvvet kullanmama ve kuvvet kullanma tehdidine başvurmama çerçevesinde sürdürmesini istemiştir (Ergan 2001). Olayın üzerinden bir ay geçtikten sonra da 25 Ağustos 2001 tarihinde Türkiye'nin kuruluşuna önemli katkılarda bulunduğu Azerbaycan Harp Okulu'nun ilk mezunlarının diploma töreni için Bakü'ye giden Genel Kurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu'na F-5 jet uçaklarından oluşan bir akrobasi timi eşlik etmiştir. Türkiye'nin İran ile yaşadığı ihtilafta Azerbaycan'a verdiği desteğin somut bir yansıması olarak değerlendirilen bu jest, İran tarafından kışkırtıcı bulunmuştur ("Bakü'de Türk Şovu", 2001).

Azerbaycan-İran arasındaki Hazar anlaşmazlığı kıyıdaş devletlerin periyodik olarak gerçekleştirdikleri zirve toplantılarında⁴ giderilmeye çalışılsa da Hazar'ın hukuki rejimini belirleyecek ilk görüşmelerin başlaması üzerinden 20 yıldan uzun süre geçmesine rağmen beş devletin de üzerinde mutabık kaldığı bir antlaşmanın hala ortaya çıkmaması, tartışmalı petrol ve doğal gaz sahalarının varlığı ve İran'ın bölgesel enerji projelerine dahil edilmemesi Azerbaycan-İran ilişkilerini ve dolaylı yoldan da İran-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir.

Ortadoğu Sorunları'nın Güney Kafkasya'ya Yansımaları

Azerbaycan-Türkiye-İran üçgeninin Ortadoğu'daki kesişim noktasını İsrail ile ilişkiler ve İran'ın nükleer programı etrafında dönen tartışmalar oluşturmaktadır. Türkiye, 1990'ların başlarında İsrail-Filistin arasında yürütülen Oslo Barış Süreci'nin ikili ilişkilere olumlu etkisiyle İsrail ile diplomatik ilişkilerini tekrardan büyükelçilik seviyesine yükseltmiş⁵, bunu gelişen ekonomik ve askeri ilişkiler izlemiştir. Derinleşen askeri bağlar bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkisinin çimentosunu oluşturmuş, imzalanan terörizm ve diğer suçlarla mücadele ve askeri eğitim işbirliği antlaşmaları çerçevesinde taraflar askeri istihbarat paylaşımına ve personel değişimine başlamış, ortak tatbikatlar gerçekleştirmişlerdir (Murinson 2010: 109). Türkiye, ayrı-

---

⁴ Hazar'a kıyısı olan beş devlet 2002 yılından beri devlet başkanları düzeyinde düzenli toplantılar gerçekleştirmektedir. Bu toplantıların ilki 2002'de Astrahan'da, ikincisi 2007'de Tahran'da, üçüncüsü 2010'da Bakü'de, dördüncüsü 2014 yılında Astrahan'da, beşincisi 2015 yılında Bakü'de ve sonuncusu 2016 yılında Astrahan'da gerçekleştirilmiştir (Daly 2014; Orujova 2015; "Astana Hosts Meeting", 2016).

⁵ İsrail'in 1980 yılında Kudüs'ün tamamını başkenti olarak ilan etmesi üzerine Türkiye 30 Kasım 1980 tarihinden itibaren bu ülkedeki temsil seviyesini İkinci Katip düzeyine indirmişti (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015d).

lıkçı PKK terörü ile mücadelesinde kullanacağı fakat ABD ve başta Almanya olmak üzere Avrupa devletlerinin temin etmekte gönülsüz davrandığı bazı silah ve askeri teçhizatı da İsrail'den satın almış, ayrıca ABD'nin önerisi ile F4 ve F16 uçaklarının modernizasyonunu da İsrail'e yaptırmıştır.

İsrail 1950'li yıllarda geliştirdiği ve Ortadoğu'daki kuşatılmışlığını bölgenin Arap olmayan Müslüman devletleriyle yakın ilişkiler kurarak kırmasını öngören Çevre İttifakı doktrini bağlamında özel önem atfettiği Türkiye ile sonunda çok yönlü ilişkiler içerisine girmeyi başarmıştır. Tel Aviv, Sovyetler'in yıkılmasıyla beraber doktrinin coğrafi kapsamını daha da genişleterek nüfusunun büyük kısmını Müslümanların oluşturduğu Azerbaycan ve beş Orta Asya devleti ile de ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu ülkeler içerisinde Azerbaycan, İsrail'in başlıca hasımları arasında yer alan İran ile olan uzun sınırı, zengin petrol ve doğal gaz kaynakları ve çok eski tarihlerden beri ülkede yaşayan Yahudi nüfusunun varlığı⁶ ile İsrail'in öncelik listesinin ilk sıralarında yer almıştır. Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin kurulup geliştirilmesinde Türkiye'nin de katkısı olmuştur. Krizlerle örselenen zayıf ekonomisi ve yetersiz teknik kapasitesi nedeniyle Azerbaycan'a yeterli yardımı yapamayan Ankara, İsrail'in bu noktada kayda değer bir alternatif olacağını düşünmüştür.

İsrail Azerbaycan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde tanımış, Nisan 1992'de iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş, Şubat 1993'te de İsrail Bakü'de büyükelçilik açmıştır (Aras 2002a: 59). İlerleyen yıllarda Azerbaycan-İsrail ilişkileri ticaret ve askeri işbirliği alanlarında çarpıcı gelişme kaydetmiştir. İkili ticaret hacmi 2014 yılında dört milyar dolara ulaşırken (Daly 2015), ekonomik ilişkilerin temelini İsrail'in Azerbaycan'dan satın aldığı petrol ve doğal gaz oluşturmuştur⁷. İsrail şirketleri enerjiye ilaveten tarım, telekomünikasyon, sulama, turizm, ve tıp alanlarında Azerbaycan'da yatırımlar gerçekleştirmişlerdir.

ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin Dağlık Karabağ'ı askeri yöntemlerle geri almaya çalışabileceği dolayısıyla Ermenistan ile arasındaki mevcut göreceli çatışmasızlık durumunu sona erdirip Güney Kafkasya'da istikrarsızlık yaratacağı endişesiyle silah ve teçhizat satmaktan imtina ettikleri Azerbaycan, tedarikçi olarak sadece Rusya'ya bağlı kalmak istemediği için İsrail'den yardım istemiştir. İsraili firmaların Azerbaycan'ın uluslararası havaalanının güvenlik sistemini kurup, Haydar Aliyev'in yurtdışı ziyaretlerinde kendisine İsraili güvenlik elemanlarının eşlik etmesiyle başlayan ikili askeri ilişkiler (Bourtman 2006) İsrail'in Azerbaycan'a hafif silahlar, toplar ve hava kuvvetleri için ekipman satmasıyla devam etmiş (Göksel 2015:

⁶ Sayıları 11.000-12.000 arasında olduğu tahmin edilen Azerbaycan Yahudileri ağırlıklı olarak Kuba ve Bakü'de yaşamaktadırlar. Çoğunluğu Kuba'da yaşayan Dağ Yahudileri'nin M.Ö. 6. yüzyılda Azerbaycan'a Ortadoğu'dan göç ettiği düşünülürken, daha çok Bakü ve çevresinde yerleşmiş olan Aşkenazlar 19. yüzyılın ikinci yarısında Bakü'nün bir petrol merkezi olarak ortaya çıkmasından sonra bu şehre gelmeye başlamışlardır. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle de yine bir kısım Aşkenaz Doğu Avrupa'dan Azerbaycan'a göç etmiştir (Bishku 2009: 35; Abilov 2009: 149-150).

⁷ İsrail tükettiği petrolün %40'ını Azerbaycan'dan satın almaktadır. (Lindenstraus 2015: 73).

668), Şubat 2012'de Azerbaycan'la İsrail'in 1.6 milyar dolarlık bir silah alım antlaşması imzalamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır (Souleimanov vd. 2014: 480). Bu antlaşmayla birlikte İsrail Azerbaycan'a insansız hava araçları, uçaksavarlar ve füze savunma sistemleri gibi daha sofistike savunma araçları temin etmeye başlamıştır.

İran, Azerbaycan'la İsrail arasında yakın ilişkilerin kurulmasına sürecin en başından itibaren karşı çıkmış Türkiye'yi İsrail'in İslam dünyasına sızmasına yardım etmekle suçlamıştır (Barkey 1995: 155). İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Ağustos 1997'de Bakü'yü ziyaret edip Haydar Aliyev tarafından ağırlanması ve Netanyahu'nun görüşme sırasında İran'a karşı İsrail-Türkiye-Azerbaycan arasında üçlü işbirliği mekanizması oluşturulması teklifi İran'ın şimşeklerini Azerbaycan'ın üzerine çekmiş, Tahran Bakü'ye İsrail'in yayılcı emellere sahip başbakanını ağırlayarak bölgedeki ve dünyadaki Müslüman devletlerle ilişkilerini istikrarsızlaştıracağı uyarısını yapmıştır ("Iran Radio Slams", 1997).

Ağustos 2002'de İran'ın Natanz'daki uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'taki ağır su reaktörünün açığa çıkması ve Kasım 2002'deki seçimlerde Türkiye'de iktidar değişikliği yaşanıp ülkenin yönetimine çoğunluğu İslami referanslara sahip muhafazakar kadrolardan oluşan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin gelmesi Ortadoğu'daki dengeleri değiştirmiştir. AKP ve özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'de yeni yerleşim yerleri inşa etmesini, Gazze'deki askeri operasyonlarını ve Filistinlilere muamelesini sert bir dille eleştirmiş İsrail'i birçok defalar devlet terörü uygulamakla suçlamıştır ("İsrail'in Saldırısı Normalleşme", 2014). İkili ilişkiler İsrail'in 31 Mayıs 2010'da Gazze'ye yardım götürülen Mavi Marmara gemisine saldırısında dokuz Türk vatandaşının hayatını kaybetmesiyle büyük yara almış, 2011 yılında karşılıklı büyükelçiler geri çekilmiş ve askeri antlaşmalar askıya alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015d).

Türkiye, İsrail ile ihtilafında Azerbaycan'ı yanında görmek istemiş, Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Hulusi Kılıç 19 Eylül 2011 tarihinde yaptığı bir açıklamada "*Türkiye'nin tarih boyunca Azerbaycan'a hep yakın durduğunu, Azerbaycan'ın hassasiyetlerinden dolayı Ermenistan'la sınırını 18 yıldır kapalı tuttuğunu belirtmiş, kardeş bir ülkenin sorununun Azerbaycan'ın da sorunu olmasını gerektiğini vurgulamıştır*" ("Azerbaijan Should Revise", 2011). Kılıç ayrıca İsrail'e Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı üzerinden petrol satışı yapıldığını İsrail'in bunu dikkate alarak hareket etmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Azerbaycan, İslam Konferansı Örgütü'ne üyeliği ve bu örgütün ona Dağlık Karabağ konusunda koşulsuz destek veren tek uluslararası organizasyon olması, Birleşmiş Milletler'de Dağlık Karabağ konusunda çıkan kararlarda Arap devletlerinin oylarına ihtiyacı olması ve İran'ı tahrik etmek istememesi gibi nedenlerden dolayı İsrail'le diplomatik ilişkilerine mesafe koymuş, Tel Aviv'in ısrarlı taleplerine rağmen İsrail'de büyükelçilik açmamıştır. Fakat İran ve Türkiye'den farklı olarak Azerbaycan güçlü ekonomik

ve askeri bağlarla bağlı bulunduğu İsrail'i Gazze'de uyguladığı politikalar-dan dolayı açık bir şekilde eleştirmekten kaçınmış, Gazze'deki durum konu-sundaki endişelerini ifade eden ve Filistinlilerin bölgede barış ve istikrarı kurma çabalarını ve bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını desteklediğini belirten bir Dışişleri Bakanlığı açıklamasıyla yetinmiştir (Mir-İsmail 2009). BTC'den İsrail'e petrol akışı sürmüş, Azerbaycan Parlamentosu'nun Dış İlişkiler Komitesi üyelerinden Asım Mollazade "*Azerbaycan'ın Türkiye'nin kardeşi olduğunu fakat aynı zamanda bağımsız bir ülke olduğunu*" söyleye-rek İsrail'e karşı petrol ambargosu uygulamayı düşünmediklerini belirtmiş-tir (Agayev 2014). Türkiye İsrail ile diplomatik ve askeri ilişkileri asgari düzeye indirirse de ikili ticaret hacmi Mavi Marmara olayından sonra bile her sene artış gösterip 2014 yılında beş milyar doları geçtiği için Azerbaycan'ı bu konu hakkında daha fazla sıkıştırmamıştır.⁸

İran nükleer silah yapmak için değil barışçıl amaçlarla nükleer teknolo-ji geliştirdiğini iddia etse de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nı nükleer faaliyetleriyle ilgili haberdar etmediği için ABD, Avrupa Birliği ve İsrail'in tepkisini çekmiş ve nükleer programını askıya alması yönünde baskılara ve yaptırım tedbitlerine maruz kalmıştır. Türkiye nükleer silahlarla donatılmış İran'ın Güney Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu'da nüfuz elde etme yarışın-da kendisinden bir adım önde olacağını farkında olsa da ihtilafın diploma-tik yollarla aşılması yönünde çaba harcamış, Irak ve Suriye'deki savaşlarla zaten yeterince karışmış ve hırpalanmış olan Ortadoğu'nun tekrar yeni bir alt üst olmaya maruz kalmasına engel olmaya çalışmıştır.

İsrail başlıca hasımlarından biri olan İran'ın nükleer silahlara sahip olma ihtimalini ülkenin ana güvenlik sorunlarından biri olarak görmüştür. Bu bağlamda Azerbaycan'ın önemi İran'la sınır komşusu olması dolayısıyla artmış, İsrail İran'a karşı rahat istihbarat faaliyeti yürütebilmek için Ba-kü'yle ilişkilerini daha da ilerletmiştir. İsrail'in Hazar Denizi boyunca ve İran sınırına yakın noktalara elektronik dinleme istasyonları kurduğu (Whitmore 2012), İran'ın nükleer fizikçilerine yönelik suikastlar düzenle-mek için Azerbaycan topraklarını kullandığı (Zasztowt 2012: 5) ve Na-tanz'daki nükleer tesislere Nahçıvan'dan insansız hava araçları gönderdiği (Agayev 2014) iddialarını Azerbaycan yalanlamış, buna karşılık İran'ı ülke-deki ABD ve İsrail hedeflerine yönelik istihbarat ve tedhiş faaliyetlerinde bulunmak üzere Azerbaycan topraklarına ajan sokmakla suçlamıştır (Khali-fa-zadeh 2013: 64).

İran'ın Nisan 2015'te kendisine uygulanan yaptırımların hafifletilmesi karşılığında nükleer programını askıya almayı kabul etmesiyle Azerbaycan ile konu nedeniyle yaşadığı gerilim azalsa ve Azerbaycan-Türkiye-İran ara-sında enerji ve ulaştırma alanlarında muhtemel ortak projelerden konu-şulmaya başlansa da İsrail'in varılan antlaşmadan memnun kalmaması ve İran'a karşı askeri seçeneği masaya sürmek için hala uygun fırsatı kolluyor

---

⁸ AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren aradan geçen 12 senede Türkiye-İsrail ticaret hacmi global ekonomik krizin etkisinin hissedildiği 2009 yılı haricinde her sene artış göster-miştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2015; Arbell 2015).

olması Azerbaycan-İran ilişkilerinde potansiyel bir gerginlik unsuru olarak geçerliliğini korumaktadır.

Güney Kafkasya ve Ortadoğu'da ciddi bölgesel sorunların varlığı ve tarafların bu sorunlara ilişkin zaman zaman birbirlerinin pozisyonlarıyla çelişen tutumlar almaları Azerbaycan-Türkiye-İran üçlüsünün politik ilişkilerinin gelişmesinin ve derinleşmesinin önündeki en temel engel olarak ortaya çıkmıştır. Güney Kafkasya'daki Dağlık Karabağ ve Hazar'ın hukuki durumunun belirlenmesi konularında Azerbaycan'ın yanında saf tutan Türkiye, Mavi Marmara krizinden beri Tel Aviv ile önemli ticari ve güvenlik ilişkileri geliştirmiş Bakü'den farklı olarak İsrail ile ilişkilerini sadece ekonomik düzlemde sürdürmeye gayret etmektedir. Dağlık Karabağ meselesinde Azerbaycan ve Ermenistan'a eşit mesafeden yaklaşan İran ise, İsrail ile yoğun ekonomik ve askeri ilişkiler içerisinde olan Azerbaycan'ın nükleer programı konusunda İsrail ekseninde politikalar takip etmesinden çekinmektedir. Türkiye, İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer teknoloji üretmesine fazla ses çıkarmazken topraklarına İran'ı hedef alabilecek NATO'ya ait füze savunma sistemleri kurulmasını kabul ederek İran'a verdiği desteğin sınırları olduğunu göstermiştir.

Makalenin son kısmında Azerbaycan, Türkiye ve İran arasında kalıcı ve sağlam bir işbirliğinin ortaya çıkabilmesi için kilit önemde olan üçlü ekonomik ilişkilerin durumu incelenecektir. Bu bağlamda öncelikle EİT bünyesindeki bölgesel ulaştırma planlarına odaklanılacak daha sonra muhtemel enerji ve yatırım projeleri üzerinde durulacaktır.

Üçlü Ekonomik Bağları Güçlendirme Çabaları

Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarında Azerbaycan, Türkiye ve İran arasındaki üçlü ekonomik ilişkiler EİT bünyesinde sürdürülmeye çalışılmıştır. 1985 yılında İran, Pakistan ve Türkiye arasında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla Tahran merkezli olarak kurulan EİT 1992 yılında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tajikistan ve Türkmenistan'ı üye olarak kabul ederek (Economic Cooperation Organization, 2015) etki alanını Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya doğru genişletmiştir. EİT, üye devletler arasındaki anlaşmazlıklar, bölge içi ticaretin düşük rakamlarda seyretmesi ve zirvelerde kabul edilen antlaşmaların ülke parlamentolarında geç onaylanması gibi nedenlerden dolayı çok fazla somut proje üretmese de ulaştırma alanında birtakım faaliyetler içinde yer almıştır. Azerbaycan ve beş Orta Asya cumhuriyetinin eski ulaşım hatlarının elden geçirilip yerlerine yenilerinin inşa edilmesi oldukça önemliydi zira bu ülkelerin otoyollarının ve demiryollarının büyük kısmı kuzeye, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'ya doğru uzanıyordu halbuki EİT'teki ülkelerin hatları güneyde Sovyetler Birliği'nden mümkün mertebe uzak olacak şekilde inşa edilmişti (Pomfret 1997: 661).

Soğuk Savaş sonrası ortaya ortaya Doğu-Batı koridoru ulaşım projelerinden en önemlisi 21 Kasım 2007'de Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanları tarafından temeli atılan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryoludur (Lussac 2008: 212). 826 kilometre uzunluğuna sahip olması planla-

nan demiryolu 721 kilometre uzunluğundaki mevcut Bakü-Tiflis-Ahılkelek hattına 105 kilometrelik Ahılkelek-Kars hattının eklenmesiyle inşa edilecektir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları, 2014). Teknik sorunlar, finansal güçlükler, hükümet değişiklikleri nedeniyle inşaatında gecikmeler yaşanan hattın uzun vadede üç milyon yolcu ve 17 milyon yük taşıma kapasitesi olacağı tahmin edilmektedir (Ulaştırma Bakanlığı, 2008). BTK'nın Kazakistan'ın Aktau-Aktoqay demiryolu hattına bağlanmasıyla kapsadığı coğrafi alanın daha da genişlemesi hedeflenmektedir. BTK'nın Nahçıvan-Culfa-Tebriiz demiryolu hattına bağlanması böylelikle İran'ın da projeye dahil olması gündemdedir ("Azerbaijan, Iran, Turkey", 2012; Veliyev 2015).

EİT bünyesinde geliştirilen 375 kilometrelik Kazvin-Rast-Astara ve Astara demiryolu projesi İran ile Azerbaycan'ı birbirine bağlayacaktır (Economic Cooperation Organization 2013a: 30). Hat kuzeyde Rusya üzerinden Avrupa'ya güneyde de Basra Körfezi üzerinden güneydoğu Asya'ya uzanmaktadır. Demiryolundan gelecekte 15-20 milyon yük ve 1.5-2 milyon yolcu taşınması amaçlanmaktadır (Javarov 2015). Ekonomik sorunlar, ambargolar ve yasaklarla uğraşan İran şu ana kadar hattın sadece yarısına tekabül eden Kazvin-Rast kısmını inşa edebilmiştir. Projenin hızlı bir şekilde tamamlanabilmesi için Tahran acil mali yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda İran'ın Yol ve Kentsel Kalkınma Bakanı Abbas Akhoundi Eylül 2014'te Azerbaycan ve Rusya'ya demiryoluna yatırım yapmaları çağrısında bulunmuştur ("Qazvin-Astara-Railway To Be Completed", 2014).

EİT bünyesinde İstanbul-Tahran-İslamabad ve İstanbul-Tahran-Taşkent-Almatı yük treni projeleri de 2010 yılı itibariyle hayata geçirilmiştir (Economic Cooperation Organization 2013: 29-30). Fakat teknik sorunlar, siyasal ve ekonomik problemler nedeniyle seferler zaman zaman iptal olmakta, sevkiyatların ulaştırılması gecikmektedir (Gündüz 2014). Altyapı yenileme ve geliştirme çalışmaları tamamlandıktan sonra bu trenlerle yolcu taşınması da düşünülmektedir.

Azerbaycan, Türkiye ve İran arasında bir diğer muhtemel işbirliği alanı enerjidir. Azerbaycan Haydar Aliyev döneminden beri İran'ı geliştirdiği enerji projelerine entegre etmeye çalışmaktadır. Bakü, BTC'nin sözleşme aşamasında da İran Ulusal Petrol Şirketi'ne oluşturulan konsorsiyumda % 5'lik hisse vermişti. Fakat Washington 1996 yılında Kongre tarafından kabul edilen ve İran ve Libya ile iş yapan şirketlere ekonomik yaptırımlar uygulanmasını içeren İran-Libya Yaptırımlar Yasası'nı öne sürerek Azerbaycan'dan İranlı şirketin konsorsiyumdan çıkartılmasını istemiştir. Hatta ABD'nin Bakü büyükelçisi Richard Kauzlarich bir adım daha ileri giderek, Azerbaycan'ın ABD'nin isteğini kabul etmediği takdirde %40 hisseye sahip ABD firmalarının konsorsiyumu terk edecekleri tehdidinde bulunmuştur (Souleimanov vd. 2007: 104). Azerbaycan'ın ABD'nin isteğini kabul etmesi İran'la arasında gerginlik yaşanmasına neden olmuştur. Tahran'ın Rusya'yla beraber Hazar Denizi için ortak yönetim çağrısında bulunmasının temel nedeni BTC'den dışlanmasıdır.

Azerbaycan İran ile daha fazla sorun yaşamamak için İran Ulusal Petrol Şirketi'nin iştiraki olan NIKO'ya Haziran 1996'da Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan kısmında yer alan Şah Deniz doğal gaz sahasında arama, geliştirme ve üretim paylaşımı faaliyetlerinde bulunmak için bir araya getirilen konsorsiyumda %10 pay vermiştir (SOCAR, 2015). Aynı konsorsiyumda TPAO'nun da %9 payı bulunmaktadır. Benzer şekilde Lenkeran-Talış petrol sahasında arama, geliştirme ve üretim paylaşımı faaliyetlerini yürütmek için Ocak 1997'de oluşturulan ortaklığa, İran'ın Petrol Endüstri Mühendisliği ve İnşaat Şirketi %10 hisse ile dahil edilmiştir ("Azerbaijan Oil Contracts", 2015). Konsorsiyumlarda hiçbir ABD firması yer almadığı için Washington İran'ın bu projelere davet edilmesine ses çıkarmamıştır (Aras 2002b: 17).

Azerbaycan ve İran 2005 (Elik 2012: 145) ve 2011 (Sadri 2012: 388-389) yıllarında doğal gaz takas antlaşmaları imzalamışlardır. Bu antlaşmalara göre İran Nahçıvan'a Salmas-Nahçıvan boru hattı aracılığı ile doğal gaz ihraç ederken Azerbaycan İran'ın kuzey bölgelerine Astara-Kazi-Magomed boru hattı aracılığı ile doğal gaz göndermektedir (US Energy Information Administration, 2015). Türkiye enerji ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla iki devletten de petrol ve doğal gaz ithalatı gerçekleştirmektedir. 2015 yılında Türkiye'nin satın aldığı petrolün %14'ü İran'dan %1'i Azerbaycan'dan gelirken (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 2016a: 6) doğal gazın %16'sı İran'dan %13'ü Azerbaycan'dan gelmiştir (T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu 2016b: 6). Üç devlet ayrıca EİT bünyesinde ortak elektrik pazarı oluşturmaya çalışmaktadırlar (Economic Cooperation Organization 2013b).

İran kendisine uygulanan yaptırımların hafifletilmesiyle beraber bölgesel enerji projelerine tekrar ilgi duymaya başlamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın ulusal petrol şirketi SOCAR'ın başkanı Rövnag Abdullayev Nisan 2015'te İran'ın Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz II doğal gaz sahasından çıkarılan gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projesiyle ilgilendiğini açıklamış, eğer uygun fiyatta anlaşılırsa İran enerji şirketlerinden birine SOCAR'ın hisselerinden bir kısmını satabileceklerini belirtmiştir (Muradova 2015).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Azerbaycan, Türkiye ve İran arasındaki siyasal sorunlar ve İran'a uygulanan yaptırımlar üç ülkenin ortak yatırım projeleri geliştirmesini engellemiştir. İran bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla 2012 yılında Nahçıvan yakınlarında yer alan Maku'da serbest ticaret bölgesi kurduğunu ilan etmiş ve burada üretilen ve ihraç edilen mallardan gümrük vergisi alınmayacağını belirterek Azerbaycan ve Türkiye'den serbest ticaret bölgesine yatırım yapmalarını istemiştir (Weitz 2015: 7). Maku'da ilk etapta İran ve Türkiye'nin hazır giyim sektörü için üretim yapacak bir fabrika kurması öngörülmektedir ("İran ile Türkiye'den", 2015). Van'da ve Van'a iki saat uzaklıkta bulunan İran'ın Hoy kentinde de ortak serbest bölgeler kurma çalışmaları bulunmaktadır. Fakat gümrük mevzuatı farklılıklarından dolayı süreç çok yavaş ilerlemektedir (Alp 2015).

Sonuç

Türkiye ve İran ile yakın tarihsel, etnik, dinsel, ve kültürel bağlara sahip olan Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin feshedilmesi ve bağımsızlığını kazanmasını takiben bu iki ülke ile de diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmuştur. Ayaz Muttalibov döneminde pro-Rus Ebulfez Elçibey döneminde pro-Türk özelliklere sahip olan Azerbaycan dış politikası baba oğul Aliyevler döneminde daha dengeli bir görünüm almış; Bakü, Güney Kafkasya'nın üç önemli gücü olan Rusya, Türkiye ve İran ile ilişkilerini sağlıklı ve istikrarlı bir zemine oturtmaya çabalamıştır. Azerbaycan'dan hem Türkiye hem de İran'a üst düzey ziyaretler gerçekleşirken, 2011 yılında Türkiye'nin girişimleri sonucu dışişleri bakanları tarafından oluşturulan üçlü mekanizma üç ülke arasındaki siyasi ve ekonomik işbirliğini kalıcı ve kurumsal boyuta getirmiştir.

Dağlık Karabağ meselesinde kayıtsız şartsız Azerbaycan'ın yanında saf tutan Türkiye'den farklı olarak Ermenistan'ın konu ile ilgili tezlerine açık olan İran, Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımında uygulanacak yöntem ile ilgili olarak da Bakü ile ters düşmüş, Ankara'nın Azerbaycan'a arka çıkması sonucu Türkiye-İran ilişkileri de gerginleşmiştir. İsrail ile ilişkiler noktasında üç ülkenin de farklı politikalar izlemesi ve Batılı devletler ile varılan anlaşmaya rağmen İran'ın nükleer programı ile ilgili belirsizliğin devam etmesi Bakü, Ankara ve Tahran arasındaki diğer ihtilaf konularını oluşturmaktadır.

Siyasal anlaşmazlıklar ve İran'ın uzun yıllardır maruz kaldığı yaptırım ve kısıtlamalar üç ülke arasında ekonomik işbirliği fırsatlarını baltalamış sadece EİT bünyesinde sınırlı sayıda bölgesel ulaştırma projeleri gerçekleştirilebilmiştir. Yaptırımların hafiflemesi ve özellikle ABD-İran arasındaki yumuşamanın kalıcı olması durumunda İran uzun zamandır dışlandığı bölgesel enerji projelerine katılabilecek ve Azerbaycan ve Türkiye ile ortak yatırımlar üzerinde çalışabilecektir. Bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda Tahran'ın özellikle Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi konularında Azerbaycan'ın tezlerine yaklaşması mümkündür bu da üçlü ilişkilere pozitif bir etkiye bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- (1991, Kasım 26). *Ayın Tarihi*.
(1992, Haziran 26). *TBMM Tutanak Dergisi*, XIV (1): 176-178.
(1992, Temmuz 9). *Ayın Tarihi*.
(1993a, Eylül 9). *Ayın Tarihi*.
(1993b, Aralık 22). *Ayın Tarihi*.
(1993c, Ağustos 18). *Ayın Tarihi*.
ABILOV Shamkhal (2009). "The Azerbaijan-Israel Relations: A Non-Diplomatic, But Strategic Partnership", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, IV (8): 147-167.
"Adeli: No Successor for GECF Top Position". (2015, Kasım 21). *Iran Daily*.

- AGAYEV Zulfugar (2014, Eylül 29). "Israel's Top Oil Supplier Endures Gaza as Azeri Ties Grow". *Bloomberg*.
- AHISHALI Mustafa Melih (2016, Şubat 23). "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev İran'da Çeşitli Görüşmeler Gerçekleştirdi". *AA*.
- AKDEVELİOĞLU Atay (2004). "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", *Uluslararası İlişkiler*, I (2): 129-160.
- ALP Sedat (2015, Ağustos 6). "Türkiye-İran Ortak Serbest Bölge Kuruyor, Mevzuat Uyumlaştırılıyor". *Dünya*.
- ALTSTADT Audrey L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*, Stanford: Hoover Institution Press.
- ARAS Bülent (2002a). "Israel's Strategy in Azerbaijan and Central Asia", *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (s. 52-68). London: Frank Cass.
- ARAS Bülent (2002b). "Turkey's Policy Toward the Caspian Sea Region Basin", *The New Geopolitics of Eurasia and Turkey's Position* (s. 7-26). London: Frank Cass.
- ARBELL Dan (2015, Şubat 19). "Turkey-Israel Relations: A Political Low Point and an Economic High Point". *Brookings*.
- ASKARI Hossein-Roshanak Taghavi (2006). "Iran's Financial Stake in Caspian Oil", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXXIII (1): 1-18.
- "Astana Hosts Meeting of Caspian Littoral States' FMs". (2016, Temmuz 13). *Azertac*.
- ATABAKI Touraj (2000). *Azerbaijan: Ethnicity and the Struggle for Power in Iran*, New York: I.B.Tauris.
- "Azerbaijan, Iran, Turkey Sign Nakhchivan Declaration". (2012, Mart 7). *News Azerbaijan*.
- "Azerbaijan Oil Contracts, Lankaran-Talysh", http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_lankaran.html, (3.09. 2015).
- "Azerbaijan Should Revise Relations with Israel – Hulusi Kilic". (2011, Eylül 19). *ANS Press*.
- "Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Türkiye'de". (2016, Ekim 9). *Habertürk*.
- "Azerbaycan Devlet Başkanı Tarihi Zirve için Türkiye'de". (2016, Mart 15). *TRT Haber*.
- "Azerbaycan'ı Tandırdık". (1991, Kasım 10). *Milliyet*.
- BAGUIROV Adil (2008). "Nagorno-Karabakh: Basis and Reality of Soviet-era Legal and Economic Claims Used to Justify the Armenia-Azerbaijan War", *Caucasian Review of International Affairs*, II (1): 1-14.
- "Bakü'de Türk Şovu". (2001, Ağustos 25). *Radikal*.
- BARKEY Henri J. (1995). "Iran and Turkey: Confrontation across an Ideological Divide". Alvin Z. Rubinstein ve Oles M. Smolansky (Eds.), *Regional Power Rivalries in the New Eurasia: Russia, Turkey, and Iran* (s. 147-168). Armonk: M. E. Sharpe.
- BISHKU Michael B. (2009). "The South Caucasus Republics and Israel", *Middle Eastern Studies*, XLV (2): 295-314.

- BOURTMAN Ilya (2006). "Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace", *The Middle East Quarterly*, XIII (3), <http://www.meforum.org/987/israel-and-azerbaijans-furtive-embrace>, (30.08.2015).
- CAFERSOY Nazım (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Ankara: ASAM.
- CLEVELAND William L. (2005). *Modern Ortadoğu Tarihi* (tr. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- CORNELL Svante E. (2006). "The Politicization of Islam in Azerbaijan", *Silk Road Paper*: 1-75.
- "Cumhurbaşkanı Erdoğan, Bakü'de". (2015, Haziran 12). *Habertürk*.
- "Çanakkale'de Dev Anma Töreni". (2015, Nisan 24). *TRT Türk*.
- ÇELİKKAN Erdinç (2016, Nisan 25). "Erdoğan Bakü'de". *Hürriyet*.
- DALY John C. K. (2014, Ekim 10). "Caspian Summit Increases Russia's Regional Power", *Eurasia Daily Monitor*, XI (180).
- DALY John C. K. (2015, Ocak 15). "Azerbaijan: Israel's Closest Muslim Ally". *Silk Road Reporters*.
- DROZDIK William (1991, Kasım 24). "Iran and Turkey Vie for Political, Economic Influence in Soviet Muslim States". *Washington Post*.
- DURDULAR Ercan (1995). "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", *Avrasya Dosyası*, II (1):124-131.
- ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (2013a). "Annual Economic Report", <http://www.ecosecretariat.org/in2.htm>, (2.09.2015).
- ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (2013b). "1st Expert Group Meeting on Establishment of the ECO Regional Electricity Market", http://www.ecosecretariat.org/ftpoot/Press_Rls/2013/Nov/elm.htm, (3.09.2015).
- ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION (2015). "Brief Introduction", http://www.ecosecretariat.org/detail_info/about_eco_d.htm, (2.09.2015).
- ELİK Süleyman (2012). *Iran-Turkey Relations, 1979-2011: Conceptualising the Dynamics of Politics, Religion and Security in Middle-Power States*, Abingdon:Routledge.
- EMBASSY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE REPUBLIC OF TURKEY (2015). "Chronology of Official Relations", <http://www.azembassy.org.tr/files/file/Chronology%20of%20official%20relations.pdf>, (17.08.2015).
- ERGAN Uğur (2001, Ağustos 13). "Türkiye'den İran'a Azerbaycan Notası". *Hürriyet*.
- "Eski Türk Devleti Askerleri Aliyev'i Karşladı". (2015, Ocak 15). *Hürriyet*.
- FRANÇOIS Renaud (2009). "Caspian Sea: The Headache of Sharing it Out", *European Strategic Intelligence and Security Center Analysis*: 1-6.
- FULLER Elizabeth (1994). *Azerbaijan at the Crossroads*, London: Royal Institute of International Affairs.
- GOLDENBERG Suzanne (1994). *Pride of Small Nations: The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Atlantic Highlands: Zed Books.

- GOUDARZI Masoumeh Rad-Abdollah Baei Lashaki-Samereh Fasihi Moghaddam Lakani (2015). "Turkish-Foreign Policy in South Caucasus and Its Impact in Iran-Azerbaijan Relationship", *Journal of Politics and Law*, VIII (1): 122-129.
- GÖKSEL Oğuzhan (2015). "Beyond Countering Iran: A Political Economy of Azerbaijan-Israel Relations", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XLII (4): 655-675.
- GÜNDÜZ Ayşe Ekin (2014, Temmuz 8). "Pakistan'dan Türkiye'ye Tren Seferi". *Star*.
- HALLIDAY Fred (1996). "Condemned to React, Unable to Influence: Iran and Transcaucasia". John F. R. Wright, Suzanne Goldenberg ve Richard N. Schofield (Eds.), *Transcaucasian Boundaries* (s. 71-88). London: UCL Press.
- HERZIG Edmund (1999). *The New Caucasus: Armenia, Azerbaijan and Georgia*, New York: Pinter Publishers.
- HEYDAR ALIYEV HERITAGE INTERNATIONAL ONLINE LIBRARY (2014). "Azerbaijani-Iranian Relations, General Historical Background, Foreign Policy, Azerbaijan-Asia", <http://lib.aliyevheritage.org/en/6163780.html>, (16.08.2015).
- HEYDAR ALIYEV HERITAGE INTERNATIONAL ONLINE LIBRARY (2015). "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Genel Tarihi Bilgiler, Dış Politika, Azerbaycan-Türk Dünyası", <http://lib.aliyevheritage.org/tk/4610295.html>, (17.08.2015).
- "Iran-Azerbaijan's 10 Agreements". (2004). *Iran International Magazine*, (31).
- "Iran, Azerbaijan Mired in Wrangling Over Caspian Oil Exploration". (2001, Temmuz 26). *People's Daily*.
- "Iran Radio Slams Azerbaijan for Hosting Israeli PM". (1997, Ağustos 30). *Reuters*.
- "Iran, Turkey, Azerbaijan Sign MoUs". (2016, Nisan 5). *IRNA*.
- "Iranian, Turkish, Azeri FMs Ink Statement on Joint Cooperation". (2011, Nisan 17). *Fars News Agency*.
- İPEK Turgay-Bedir Altunok (2015, Mart 17). "Cumhurbaşkanları Erdoğan, Aliyev, Margvelaşvili Kars'ta TANAP'ın Temelini Attı". *Hürriyet*.
- "İran Cumhurbaşkanı Ruhani Azerbaycan'da". (2016, Ağustos 7). *TRT Haber*.
- "İran ile Türkiye'den Hazır Giyimde Ortak Yatırım". (2015, Ağustos 26). *HT Ekonomi*.
- "İsrail'in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu". (2014, Temmuz 19). *TRT Haber*.
- JAVAROV Temkin (2015, Ağustos 4). "Iran Reveals Time of Constructing New Railway". *Trend News Agency*.
- KASHANI-SABET Firoozeh (2000). *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804-1946*, Princeton: Princeton University Press.

- KHALIFA-ZADEH Mahir (2013). "Israeli-Azerbaijani Alliance and Iran", *Middle East Review of International Affairs*, XVII (1): 56-70.
- LIBARIDIAN Gerard J. (2007). *Modern Armenia: People, Nation, State*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- LINDENSTRAUSS Gallia (2015). "Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship", *Strategic Assessment*, XVII (4): 69-79.
- LUSSAC Samuel (2008). "The Baku-Tbilisi-Kars Railroad and its Geopolitical Implications for the South Caucasus", *Caucasian Review of International Affairs*, II (4): 212-224.
- MAMMADOV Halit (2013). "Bölgesel Politikalar Açısından Azerbaycan-İran İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, VIII (15): 45-71.
- MEHDIYOUN Kamyar (2000). "International Law and the Dispute Over Ownership of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea", *The American Society of International Law*, XCIV (1): 179-189.
- MENON Rajan (1998). "Treacherous Terrain: The Political and Security Dimensions of Energy Development in the Caspian Sea Zone", *NBR Analysis*, IX (1): 7-44.
- MIR-ISMAIL Alman (2009, Ocak 21). "Azerbaijan, Trapped Between Palestinians and Israel, Takes a Pragmatic Position", *Eurasia Daily Monitor*, VI (13).
- MURADOVA Mina (2015, Nisan 15). "Azerbaijan and the Iran Agreement". *The Central Asia-Caucasus Analyst*.
- MURINSON Alexander (2010). *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan: State Identity and Security in the Middle East and Caucasus*, New York: Routledge.
- O'LEAR Shannon (2004). "Resources and Conflict in the Caspian Sea", *Geopolitics*, IX (1): 161-186.
- ORUJOVA Nigar (2015, Mart 6). "Caspian Sea States Reach Agreement in Baku". *Caspian Center for Energy and Environment*.
- PERMANENT REPRESENTATIVE OF THE RUSSIAN FEDERATION TO THE UNITED NATIONS (1994, Ekim 5). "Position of the Russian Federation Regarding the Legal Regime of the Caspian Sea", *International Organizations and the Law of the Sea Documentary Yearbook*: 195-196.
- POMFRET Richard (1997). "The Economic Cooperation Organization: Current Status and Future Prospects", *Europe-Asia Studies*, XLIX (4): 657-667.
- POYRAZ Yasin (2011). "Hazar'ın Hukuki Rejimine İlişkin Sorunlar ve Kıyıdaş Devletlerin Çözüm Çabaları", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, VII (28): 27-55.
- "Qazvin-Astara Railway To Be Completed through Trilateral Investment". (2014, Eylül 19). *IRNA*.
- RAMEZANZADEH Abdollah (1996). "Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis". Bruno Coppieters (Ed.), *Contested Borders in the Caucasus*, <http://poli.vub.ac.be/publi/ContBorders/eng/ch0701.htm>, (26.08.2015).

- REPUBLIC OF AZERBAIJAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2015a). "Treaty of Gulistan (1813)", <http://www.mfa.gov.az/en/content/809>, (10.08.2015).
- REPUBLIC OF AZERBAIJAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2015b). "Treaty of Turkmenchay (1828)", <http://www.mfa.gov.az/en/content/810>, (10.08.2015).
- REPUBLIC OF AZERBAIJAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2015c). "Azerbaijan-Turkey Relations, High Level Mutual Visits, Heads of States", <http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Turkey%20relations.pdf>, (17.08.2015).
- REPUBLIC OF AZERBAIJAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2015d). "Azerbaijan-Iran Relations, High Level Visits and Meetings, Heads of States", http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan_-_Iran_relations_18.09.2014.pdf, (14.08.2015).
- REPUBLIC OF AZERBAIJAN MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2015e). "Conflict between Armenia and Azerbaijan", <http://www.mfa.gov.az/en/content/550>, (26.08.2015).
- REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2012, Mart 7). "Nakhchivan Statement of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey", http://www.mfa.gov.tr/nakhchivan-statement-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-the-islamic-republic-of-iran-and-the-republic-of-turkey_-07-march-2012_-nakhchivan.en.mfa, (18.08.2015).
- REPUBLIC OF TURKEY MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2014, Mart 14). "Van Statement of the Third Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey", http://www.mfa.gov.tr/van-statement-of-the-third-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-the-islamic-rep.en.mfa, (18.08.2015).
- SADRI Houman A. (2012). "Iran and the Caucasus States in the 21st Century: A Study of Foreign Policy Goals and Means", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, XIV (3): 383-396.
- SHAFFER Brenda (2002). *Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*, Cambridge: The MIT Press.
- SOCAR (2015). "Production, Shah-Deniz", <http://www.socar.az/socar/en/activities/production/shah-deniz>, (3.09.2015).
- SOULEIMANOV Emil-Ondrej Ditych (2007). "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighbourhood", *Middle East Policy*, XIV (2): 101-116.
- SOULEIMANOV Emil, Maya Ehrmann-Hüseyin Aliyev (2014). "Focused on Iran? Exploring the Rationale Behind the Strategic Relationship Between Azerbaijan and Israel", *Southeast European and Black Sea Studies*, XIV (4): 471-488.
- SWIETOCHOVSKI Tadeusz (1994). "Azerbaijan's Triangular Relationship: The Land Between Russia, Turkey and Iran". Ali Banuazizi ve Myron

- Weiner (Eds.), *The New Geopolitics of Central Asia and its Borderlands* (s. 118-135). London: Indiana University Press.
- SWIETOCHOVSKI Tadeusz (1995). *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, New York: Columbia University Press.
- ŞENYÜZ Selçuk (2014, Eylül 3). "Cumhurbaşkanı Erdoğan'a Bakü'de Resmi Karşılama". *Hürriyet*.
- TBMM (2010, Ağustos 16). "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması", <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss645.pdf>, (17.08.2015).
- T.C. BAŞBAKANLIK BASIN YAYIN VE ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2011, Nisan 17). "Üçlü Urumiye Mutabakatı", <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/l-urumye-mutabakati/7648>, (18.08.2015).
- T.C. BAŞBAKANLIK KAMU DİPLOMASİSİ KOORDİNATÖRLÜĞÜ (2016). "Yüksek Düzeyli İşbirliği Mekanizmaları", <http://kdk.gov.tr/haber/yukse-duzeyli-isbirligi-mekanizmalari/452>, (18.01.2017).
- T.C. ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMU (2016a). *Petrol Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu*, Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.
- T.C. ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMU (2016b). *Doğal Gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu*, Ankara: T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu.
- "The Eighth Islamic Summit Conference Final Communique", http://jang.com.pk/important_events/oic2003/8th.htm, (26.08.2015).
- THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA (2015). "Armenian Declaration of Independence", <http://www.gov.am/en/independenc>, (26.08.2015).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET DEMİRYOLLARI (2014, Ekim 20). "Kars-Bakü Demiryolu Hattı Toplam 826 km Olacak", <http://tcdd.net/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-tcdd-net-haber>, (2.09.2015).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2015a). "Uluslararası Antlaşmalar", <http://ua.mfa.gov.tr/>, (16.08.2015).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2015b). "Türkiye-Azerbaycan Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (11.08.2015).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2015c). "Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (26.08.2015).
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2015d). "Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, (30.08.2015).
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (2015). "Dış Ticaret İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/jsp/arama/konu_arama_tem.jsp?araType=hb&QUERY=&bitis=&baslangic=&komut=search_0&metod=sonucGetir&BULTEN_ID=D%FD%FE+Ticaret+%DDstatistikleri&BULTEN_ID=D%3F%3F+Ti

- caret+%3Fstatistikleri&HB_ARA_TYPE=1&d-5442-p=2&BULTEN_ADI=D%FD%FE+Ticaret+%DDstatistikleri&YIL_ADI=0, (31.08.2015).
- ULAŞTIRMA BAKANLIĞI (2008, Temmuz 29). "DLH İnşaatı Genel Müdürlüğü'nün Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesi", http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=14&ved=0CC0QFjADOApqFQoTCIXPgNf42McCFaS_cgodmXQH4g&url=http%3A%2F%2Fwww.dlh.gov.tr%2FBLSM_WIYS%2FDLH%2Ftr%2FDemiryolu_Haber%2F20100520_102407_10288_1_10315.doc&usg=AFQjCNE8xiH9nLsY48hNMAhIATjMKdoSKw, (2.09.2015).
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993a). "Resolution 822", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/614/48/PDF/N9361448.pdf?OpenElement>, (26.08.2015).
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993b). "Resolution 853", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement>, (26.08.2015).
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993c). "Resolution 874", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement>, (26.08.2015).
- UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL (1993d). "Resolution 884", <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>, (26.08.2015).
- US ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2013, Ağustos 26). "Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region", <http://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>, (27.08.2015).
- US ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION (2015). "Overview, Iran", http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_ling/Iran/iran.pdf, (3.09.2015).
- VELIYEV Dunyamali Emiroglu (2015, Mayıs 8). "The New Stage of Integration Processes in Eurasia: The Baku-Tbilisi-Kars Railway Project". *Eurasian Research Institute Commentary*.
- WEITZ Richard (2015). "Caspian Triangles: Azerbaijan's Trilateral Diplomacy-A New Approach for a New Era", *Central Asia Economic Papers*, (14): 1-16.
- WHITMORE Brian (2012, Şubat 17). "The Iran Conflict Comes to the Caucasus". *Radio Free Europe/Radio Liberty*.
- WINROW Gareth M. (1995). "Azerbaijan and Iran". Alvin Z. Rubinstein ve Oles M. Smolansky (Eds.), *Regional Power Rivalries in the New Eurasia: Russia, Turkey, and Iran* (s. 93-111). Armonk: M. E. Sharpe.
- ZASZTOWT Konrad (2012). "Iran, Turkey and Azerbaijan: Heading Towards a Regional Crisis?", *The Polish Institute of International Affairs Policy Paper*, (35): 1-9.